

نقش و اهمیت فضای باز در ارتقاء کیفیت محیطی مجتمع‌های مسکونی (مطالعه موردی، مجتمع آزادی کرمانشاه)

شمسی رزمجو^{1*}

1- دانشجوی کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی واحد کرمانشاه Razmjoo22@yahoo.com

چکیده

هر در دهه های پایانی قرن بیستم و شروع قرن بیست و یکم، پایداری به عنوان یکی از مباحث مطرح در کلیه عرصه ها، بویژه در عرصه فضاهای شهری و معماری مطرح بوده است. توسعه بیشتر شهرهای پایدار تنها از طریق طراحی فضای کالبدی محض نیست، بلکه به جوانب اجتماعی-روحی زندگی شهری نیز که به رضایت مردم از کیفیت محیط زندگی آنها ارتباط دارد نیز مربوط می گردد. هدف پژوهش دستیابی به معیارهای کیفیت در فضاهای باز شهری است و این معیارها تا چه اندازه برای ایجاد یک فضای انسانی خوب مناسب هستند. پژوهش مذکور با روش مطالعه نمونه موردی و مصاحبه‌های حضوری با ساکنین و تحلیل آن با استفاده از پرسشنامه، صورت گرفته است. نتایج تحقیق رابطه بین عملکرد فضاهای باز، با معیارهای اجتماعی - فرهنگی، عملکردی و کالبدی - زیبا شناسی و ارائه خدمات زیست محیطی و نقش آن در ارتقای کیفیت زندگی استفاده کنندگان، که یکی از جنبه‌های دستیابی به توسعه پایدار است را بررسی می کند. هدف بررسی تأثیر و اهمیت فضاهای باز بر زندگی انسان به عنوان گامی در جهت پایداری زندگی شهری بوده است. و در پایان راهکارهایی جهت بهبود عملکرد و افزایش کارایی بیشتر فضاهای باز ارائه می شود.

واژه‌های کلیدی: فضاهای باز، کیفیت محیط شهری، توسعه پایدار، فضای باز مجتمع آزادی کرمانشاه

مقدمه

این زندگی انسان در تمامی دوره‌های زمانی متأثر از مسائل و موضوعات مختلف محیطی بوده و کیفیت محیط زندگی افراد جامعه به روند فعالیت‌های روزمره آنها به ویژه خصوصیات روحی و رفتاری آنها تأثیر می‌گذارد. یکی از معیارهای ارزیابی محیط شهر، وجود فضای باز عمومی است، فضایی که شهروندان در آنها بتوانند با ایمنی و آسایش خاطر با هم به تعامل و گفت و گو بپردازند. اهمیت این مسائل تا حدی است که امروزه توجه به فضای باز شهری و اعمال سیاست‌هایی که مردم شهرها را از مشکلات مانند یاس و ناامیدی برهانند و باعث ارتباط با فضاهای سبز و محیط گردد. از مهمترین وظایف نهادهای شهری محسوب می‌شود. از سوی دیگر لازمه سلامت رشد و پویایی یک جامعه نیز وجود افراد سالم، پویا و فعال در آن جامعه است، که به محیط روح بخشند و جامعه را به سوی اهداف عالی پیش برند. قویاً این اعتقاد وجود دارد که توسعه شهرهای پایدار بیشتر، تنها مربوط به جنبه های زنده و غیر زنده زندگی شهری نیست بلکه شامل جنبه‌های اجتماعی زندگی شهری که در رابطه با دیگران و با آنها شکل می‌گیرد رضایت مردم، تجارب و آگاهی‌ها از کیفیت محیط زیست زندگی‌شان می‌باشد [1]. از اینرو یکی از راهکارهای مطلوبیت محیط خلق فضاهایی است که متناسب با نیاز کاربرانش بوده و عوامل تنش‌زای محیط را کاهش دهد. و همچنین باعث افزایش تعاملات اجتماعی میان شهروندان و کسب و شناخت برخی از شاخص‌های اجتماعی، به‌گونه‌ای که با بکارگیری اصول پایداری در طراحی آن ضمن تأکید بر ارتباط انسان با محیط پیرامون به کاهش فشارهای روحی و روانی و ناهنجاریهای فردی و اجتماعی بیانجامد. متأسفانه جایگاه چنین فضاهایی در شهرهای ما به درستی تعریف نشده، همچنین سلطه بی قید و شرط خودروهای شخصی بر شهر و به تبع آن تداخل حرکت سواره و پیاده از تعاملات اجتماعی می‌کاهد. به علاوه نقش فضاهای باز به عنوان یکی از ارکان مهم سلامت روحی و جسمی شهروندان بسیار کم‌رنگ شده است. از سوی دیگر ما فستیوال، کارناوال و آن چه به مفهوم جشن‌های خیابانی در جهان مطرح است آنچنان جایگاهی ندارد و جشن‌های باستانی به جای مانده مانند چهارشنبه سوری، حرمت و کیفیت پیش خود را از دست داده اند. این درحالی است که فضاهای باز محیط امن و مطلوب را فراهم سازد و فعالیت‌ها و تفریحات سالم، به گونه‌ای سازمان یافته و مطابق ارزش‌های جامعه میسر گردد که نتیجه آن حضور فعال مردم و به تبع آن افزایش تعاملات اجتماعی می‌باشد. تحقیق حاضر بر آنست، که ابتدا معیارهای کیفیت در فضاهای باز شهری را جهت ارتقای کیفیت زندگی مردم که رکن کلیدی از توسعه پایدار می‌باشد، بررسی شود و سپس به بررسی تطبیقی یکی از مجتمع‌های شهر کرمانشاه (مجتمع مسکونی آزادی)، و با مد نظر قرار دادن نقاط قوت و ضعف فضای باز از طریق تجزیه و تحلیل و میزان موفقیت فضاهای باز آنها در تأمین خواسته‌ها و نیازهای برگرفته از مفاهیم ارزشی ساکنین، پرداخته است. و در پایان راهکارهایی را جهت بهبود کیفیت فضای باز شهری ارائه می‌دهد. سؤال اصلی این تحقیق آن است که نقش فضای باز در کیفیت محیط شهری چیست؟ و چگونه می‌توان از ظرفیتهای فضای باز در ارتقای کیفیت زندگی شهری استفاده کرد. آیا می‌توان با مداخلات کالبدی در طرح فضاهای باز شهری، کیفیت محیط شهری را ارتقاء داد؟

توسعه پایدار

توسعه پایدار، مفهومی است که در سالهای اخیر، به عنوان یک مسئله جهانی به آن نگریده شده است. فرآیند پایداری، جریانی چند بعدی است که، ضمن بهبود وضعیت اقتصادی، و ایجاد رفاه همگانی، توأم با عدالت اجتماعی، از آثار مخرب زیست محیطی و اکولوژیکی و ناهنجاریهای اجتماعی به دور است، درحالیکه، نیازهای نسل حاضر را برآورده می‌سازد، در عین حال، ظرفیت و امکانات برآورده سازی نیازهای نسل آینده را، با توجه به حفظ و بهبود محیط زیست، نگه می‌دارد. امروزه توسعه پایدار به

عنوان الگو واره ی جدیدی در جهان مطرح شده است، ریشه‌های توسعه پایدار به نارضایتی از نتایج توسعه و رشد اقتصادی- اجتماعی در جوامع شهری و روستایی از منظر بوم شناسی (اکولوژی) برمی‌گردد، این الگو در صدد است با الگوهای تولید، توزیع و مصرف ناسازگار با طبیعت به مقابله بپردازد و از اتمام منابع و تخریب محیط زیست جلوگیری کند و تنها فرایند توسعه را تأیید می‌کند که به بهبود زندگی انسان در حد ظرفیت پذیرش نظام‌های پشتیبان حیات منجر شود. این الگوواره، برای جلوگیری از ناپایداری، به عدالت بین نسل‌ها، وابستگی به طبیعت، برتری کیفیت توسعه بر کمیت رشد، کل‌گرایی و توانمندسازی اجتماع‌ها به همراه ارزش‌های معنوی و انسانی، تأکید ویژه‌ای دارد و درصدد گسترش سیاست‌های پایداری به پهنه‌های جغرافیایی و توجه به ابعاد اجتماعی-اقتصادی در کنار بعد بوم شناسانه آن است [2]. توسعه پایدار به بیان لمن وکس عبارت است از: " روند بهبود شرایط اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و تکنولوژیکی بطور مساوی و عادلانه. این توسعه در جهتی پیش می‌رود که اکوسیستم‌ها را آلوده نمی‌سازد و به تخریب منابع طبیعی منجر نمی‌گردد. هر شهری با محدوده شهری دارای آستانه ظرفیت معینی است که بعد از آن آستانه، تنزل کیفیت محیط رخ می‌دهد. محدوده و قلمرویی که هر ناحیه باید توسعه را با آن مطابقت دهد، با برخوردی زیست محیطی قابل اندازه‌گیری است. با در نظر گرفتن توان و ظرفیت محدود بستر اکولوژیک شهرها، توسعه پایدار شهری با توجه به ویژگی‌های محلی و محیطی در همین قالب و با رعایت اصول اساسی توسعه پایدار، امکان پذیر خواهد بود".

اهداف بنیانی و فعالیت‌های هر جامعه، ارتقای شرایط کمی و کیفی زندگی انسان است. بنابراین در توسعه پایدار شهری که با این هدف تحقق می‌یابد پنج اصل قابل توجه است: 1-ارتباط با طبیعت، 2-امنیت و ایمنی، 3-ارزیابی، 4-آگاهی و دانش، 5- وحدت و جامعه نگری [3].

درک شهر و فضای شهری

درک فضا و ساختار شهری مبتنی بر دو دیدگاه است که یکی از آنها فضای شهر را ارزیابی می‌کند و به مردم، ساختمان‌ها و اشیاء توجه دارد و در دیگری تحلیل فضای شهری از پایین است که به معنای توجه و اهمیت دادن به زندگی روزمره افراد در شهر، معنا بخشیدن به آن است. لینچ کوین، در کتاب تئوری شکل شهر، بیان می‌کند: فضاهای شهری بخشی از فضاهای باز و عمومی هستند که به نوعی تبلور ماهیت زندگی جمعی می‌باشند، یعنی جایی که شهروندان در آن حضور دارند. در این فضا فرصت آن وجود داد که برخی مرزهای اجتماعی شکسته شوند و برخوردهای از پیش تدوین نیافته به وقوع پیوندند. و افراد در یک محیط اجتماعی جدید با هم ارتباط یابند. بافت و ساختار شهرهای امروزی حاصل فرایندی است که از سالهای بسیار آغاز شده و تحت تاثیر نیروهای مختلفی از قبیل زمان، اداری، اقتصادی، سیاسی و نیروی اجتماعی شکل گرفته است. این ساختار و بافت جوابگوی نیازها و اراده ساکنان آن بوده است [4]. فضاهای شهری در یک شهر عملکردهای گوناگونی را در شهر برعهده دارد. این عرصه نه تنها فضایی برای تجمع شهروندان به شمار می‌رود بلکه فضایی برای نمایش سنت‌ها، آداب بومی مانند فستیوال‌ها، جشن‌ها و نیز عامل تولید معنا و هویت نیز می‌باشد. این قلمرو به عنوان مکانها و محیط‌های زندگی اجتماعی تعریف و شناخته می‌شود و به عنوان بستری برای تحرکات سیاسی و فرهنگی زمینه‌ای برای تعاملات اجتماعی، اختلاط و ارتباط و مرحله ای برای معرفت اجتماعی، پیشرفت تحصیلی و تبادل اطلاعات عمل می‌کند. اگرچه عملکردهای مذکور به طور کامل قابل دستیابی نیستند ولی می‌توان از آن به عنوان معیاری برای سنجش میزان موفقیت فضاهای شهری بهره گرفت [5].

طراحی شهرهای پایدار

اصلی‌ترین ویژگی‌های شهر پایدار توجه به محدودیت‌های اکولوژیکی، پایداری اجتماعی، حس مکان، چارچوب‌های اخلاقی جدید، ادغام ملاحظات اجتماعی و زیست محیطی و جمع‌گرایی است. شهر اکولوژیکی، شهری است پایدار که می‌تواند به ساکنان یک زندگی معنا دار بدهد، بدون این که پایگاه اکولوژیکی بروی آن اتکا دارد تخریب کند برای ایجاد سکونتگاه پایدار، پایداری نه تنها در مفهوم ادبیات غربی آن که مباحث انرژی، محیط زیست، اکولوژی، تکنولوژی بومی، کاهش آلودگی ها، ضایعات و مواد زائد، بازیافت مواد و مشارکت مردم را دربر می‌گیرد، در فرهنگ ما علاوه بر مقولات مذکور، در معنایی وسیع‌تر، بستر تعالی انسان و زمینه سازی برای تعالی روحی انسان، حس تعلق به مکان، حفظ تراکم و ارتباط های سالم و پیش بینی اندازه مناسب برای سکونتگاه روابط اجتماعی مطلوب، که مفهومی دیگر از حیات مدنی را مطرح می‌سازد می‌باشد، لذا از این زاویه نگرش، با توجه به تعامل کالبد با رفتارهای انسانی، ایجاد پایداری اجتماعی، با بالا بردن کیفیت زندگی، تأمین عدالت و نظارت اجتماعی، تقویت روحیه تعاون، مشارکت فعال و جمع‌گرایی در انسانها مطرح می‌شود (جدول 1).

جدول 1- ابعاد مؤثر در پایداری شهر

شاخص‌ها	زیر شاخص‌ها
پایداری اجتماعی	امنیت، تنوع و انتخاب، فضاهای پاسخگو، مشارکت مردمی، توسعه روابط اجتماعی، افزایش حس تعلق اجتماعی در مردم، توسعه فضاهای باز برای تعاملات اجتماعی
پایداری اقتصادی	بازدهی بالا، کاهش هزینه مسائل زیست محیطی، استفاده از منابع محلی، رونق اقتصاد محله، استفاده از انرژیهای نو برای کاهش هزینه مصرف انرژی
پایداری اکولوژی	احترام به محیط زیست و حفظ آن، وحدت و یکپارچگی با بستر، کاشت گونه‌های بومی، کاربرد مصالح بومی، تأکید بر ویژگیهای بصری زیباشناختی
پایداری کالبدی	انعطاف پذیری طرح در گذر زمان، کارکرد منطقی همراه با رعایت مقیاس انسانی و فرا انسانی
پایداری فرهنگی	احیاء آداب و سنن فرهنگی، احیاء تاریخ و درایت محلی، استفاده از طرح-های فرهنگی - تاریخی

دیدگاه‌های متخصصین طراحی شهری پیرامون معیارهای سازنده کیفیت فضاهای شهری

در بررسی دیدگاه‌های متخصصین طراحی شهری، معیارهای ارائه شده در این زمینه که معیارهای کیفیت فضاهای شهری را مورد توجه قرار داده‌اند بررسی شده است.

یان بنتلی و همکارانش (1985) با این باور که محیط ساخته شده دست بشر باید با تقویت فرصت‌های مناسب، از طریق حد اعلاء رساندن گستره گزینه‌های قابل عرضه به مردم، یک محیط دموکراتیک برای استفاده کنندگان فراهم آورد، چنین مکان‌هایی را "مکان پاسخده" خوانده [7]. یکی از راهبردهای طراحی شهر با کیفیت و پایدار، تأکید بر طراحی فضاهای باز شهری است با هدف

تأمین آسایش شهروندان، برقراری فضای زیستی سالم با کیفیت و برخوردار از معانی و مفاهیم ارزشی - فرهنگی، توأمان با حفظ تعادل زیستی محیط می‌باشد.

به طور خلاصه معیارهای سازنده کیفیت طراحی شهری بر اساس نظریات افراد صاحب نظر، را می‌توان مطابق با جدول 5 ارائه نمود:

جدول 5 - مؤلفه‌های سازنده کیفیت طراحی شهری

مؤلفه‌های شهری	افراد صاحب نظر
سرزندگی اجتماعی، معنی، تناسب، دسترسی، نظارت و اختیار، عدالت و کارایی	کوبین لینچ (1981)
کاربری مختلف، تنوع و غنای فعالیت ها، امکان اختلاط اجتماعی، فضای انعطاف پذیر، امکان نظارت و مراقبت	جین جیکوبز (1961)
راحتی و تصویرپذیری، دسترسی و ارتباط، کاربری و فعالیت، حس تعلق، غنای حسی، زیبایی و جذابیت بصری، خوانایی فضا، ایمنی و امنیت، تنوع زیستی	ماتیو کرمونا و همکاران (2003) و (2008)
محیطی برای همه، سرزندگی، هویت و کنترل، اصالت و معنی، زندگی جمعی	آلن جیکو بزود انلوا پللیارد (1987)
نفوذپذیری، گوناگونی، انعطاف‌پذیری، تناسب بصری، غنای حسی، رنگ تعلق، خوانایی	یان بنتلی و همکاران (1985)

مبانی و مفاهیم فضای باز در معماری

فضای باز به عنوان یک فضای متعادل کننده و تعمیم کننده در فضای شهری مورد استفاده قرار می‌گیرد که مکملی برای فضای سبز است. در عین حال فضای باز به عنوان تعدیل تراکم ساختمانی و انسانی از اهمیت محسوسی برخوردار است. وجه مشترک فضای باز به صورت فضای ارتباط دهنده بین فعالیت‌های مختلف که به صورت استخوان بندی درون شهری نمایان می‌شود بخشی از ساختار یا فرم شهری را مشخص می‌سازد [9]. معماری سنتی ایران متشکل از ترکیب معنادار فضاهای پر و خالی (فضاهای باز و بسته) است، در معماری سنتی ایران فضای باز و بسته آنچنان در هم تنیده و به هم پیوسته اند که هر کدام شکل دیگری را تعیین می‌کنند و به جرأت می‌توان گفت غنای معماری سنتی مرهون فهم درست و تلفیق مناسب این دو فضا است. در این معماری قسمت‌های پر و ساخته شده و قسمت‌های ساخته نشده هر دو دارای اصالت واجد ارزش هستند و توانسته‌اند یک کلیت خوانا و قابل درک را با کیفیتی منحصر بفرد خلق کنند. در بافت بومی شهرهای سنتی فضاهای باز نظیر میدانها و معابر، فضاهای انسان محور بوده و با همین ویژگی کانونهایی برای حضور و برای شکل‌گیری هویت‌های فرهنگی، تعاملات اجتماعی و انسانی بوده‌اند و به واقع مرکزی را برای زمینه‌های فرهنگی، تفریحی و فراغتی، گردش، زندگی مدنی و تبادل دیدگاه‌ها و عقاید و نظرات جامعه فراهم کرده‌اند و مؤید این مهم هستند که سازماندهی محله‌های شهرهای سنتی حول یک فضای باز اصلی و سازماندهی اجزاء خانه سنتی حول فضای باز تصادفی نیست و بسیار مدبرانه، آگاهانه و هدفمند صورت گرفته است. بنابراین می‌توان گفت، آنچه از روزگاران کهن و به طور سنتی در هنر ساخت محله‌ها مرسوم بوده است تنها توجه به خود بنا نبوده است، بلکه به فضاهای باز نیز پرداخته شده است این امر بایستی هنوز در نظر باشد. کوچکترین واحد عملکردی تقسیمات شهری محله است در این تعریف سلسله مراتب تقسیمات شهری عبارت است از شهر، حوزه، منطقه، ناحیه و محله. محله در حوزه معماری و شهرسازی سنتی گاه با

همایش ملی معماری و شهرسازی بومی ایران

یزد - بهمن ماه ۱۳۹۴

National conference of native architecture & urbanism of IRAN

تعریف جایگاه و عملکرد ویژه‌ای مشخص می‌شود: واحد محله، جایگاهی برای برقراری ارتباط نزدیک، تقویت همبستگی و هم پیوندی و کاهش تضادهاست، محله مکانی است که بشر می‌تواند خود را در آن باز یابد و رابطه‌های اجتماعی خود را تقویت کند [10]. بعد از ورود اسلام به ایران تا دوره پهلوی اول مفهوم محله به عنوان یکی از عناصر اصلی ساختار (کالبدی - فضایی و اجتماعی) شهرهای ایران استمرار یافته است و اگر چه همبستگی و یکپارچگی اجتماعی در جامعه شهری تضعیف شده بود، در مقیاس محلات شهری روابط اجتماعی قوی بین ساکنین وجود داشته است به لحاظ کالبدی، با توجه به آنکه شهرهای ایران هر یک تاریخ و هویت خاص خود را دارند محلات به صورتهای متفاوتی شکل گرفته‌اند و نماد و نشانه‌ای برای شهر خود بودند [11].

عنصرهای اصلی طراحی کل یک محله مسکونی عبارت است از الف: تفکیک کل محله به واحدهای همسایگی ب: تعیین الگوی استخوان بندی معابر با مهمترین عنصر طراحی ج: تعیین الگوی پخش فضای باز و سایر فضاهای مورد نیاز در محله. بنابراین فضاهای باز جزء عنصرهای اصلی یک محله محسوب می‌شود و از همین روی طراحی آن اهمیت ویژه‌ای در ساختار محله مسکونی ایفاء می‌کند. امروزه رویکرد به فضای باز در کلان شهرهای اروپایی، رویکردی تلفیقی از ساختارهای مدرن و بوجود آوردن حس نوستالژیک در این محیطها است. ساخت و طراحی فضای باز، از فضای کالبدی محض دور شده بطوری که امروزه بر این فضا به عنوان مکانی مناسب که می‌تواند آثار اجتماعی، فرهنگی و روانشناختی مثبتی داشته باشد بعنوان یکی از موضوعات اصلی در تکامل و پویایی اجتماعی و روانشناختی شهروندان در قرن حاضر تأکید می‌شود. اما این در حالی است که در بسیاری از شهرهای ما عدم توجه به جنبه‌های انسانی در طراحی و معماری فضاهای شهری باعث شده که در شهرها بیش از روستاها سلامت روانی، اجتماعی در معرض آسیب باشند، یکی از عواملی که باعث بوجود آمدن چنین مشکلاتی شده است، عدم توجه به فضای شهری و اینکه ساختار موجود در فضای شهری در راستای ساختار تفکری مدرن قرار گرفته و یک نوع تضاد در ساختار کالبدی تقریباً سنتی با ساختار تفکر مدرن استفاده کنندگان بوجود آمده است، لذا در بخش‌هایی از فضای شهری همانند فضاهای باز باید شرایط مناسب برای تجربه کردن محیط در اختیار افراد محله قرار داده شود، دور کردن افراد از محیط شهری به معنای دور کردن آنها از زندگی است. از آنجائیکه یکی از پیامدهای خانواده‌های کم جمعیت عصر حاضر، محدودیت تجارب اجتماعی افراد خانواده است، لزوم ایجاد یک فضای باز محله‌ای که پاسخگوی نیازهای افراد با توقعها، سبکهای متنوع زندگی و فعالیت‌های متعدد باشد، بیشتر گردیده است. بنابراین نحوه ساخت و شکل‌گیری فضاهای عمومی از جمله فضاهای باز می‌تواند اثرات مستقیمی بر کیفیت زندگی شهروندان داشته باشد. بر این اساس لازم است فضای باز پاسخگوی نیازهای انسان که شامل: استراحت و آرامش با وجود جوی آرام، امنیت و آسایش فیزیولوژیکی و ذهنی، اشتغال غیر فعال مثل نشستن، شنیدن و خواندن و..... اشتغال فعال مثل ورزش کردن، بازی کودکان، تفریح، قدم زدن و..... باشد تا بتواند آسایش و آرامش روحی و جسمی و همچنین احساس ایمنی و امنیت را به ارمغان آورد. طی بررسی دیدگاه‌های متخصصین مختلف پیرامون معیارهای کیفیت، مشاهده شد که آن دسته از طراحان شهری که نظرات آنان در این پژوهش مطرح شد و از معتبرترین متخصصین این رشته می‌باشند بر معیارهای مهم خوانایی کالبدی، تنوع اجتماعی و عملکردی، دوام و پایداری کالبدی، دسترسی، زیست محیطی و مشارکت تأکید داشته‌اند. و در معماری سنتی، طراحی فضاهای باز که جزئی از طراحی شهری محسوب می‌شود شاهد تأکید بر مواردی مانند هویت، توجه به زمینه و تناسب با محیط کالبدی، هویتی، فرهنگی، اجتماعی، خوانایی عملکردی، پیوند با طبیعت و عدم ایجاد آلودگی و آسیب رسانی به محیط و منابع پایداری، کارایی منابع انرژی و مشارکت هستیم. بر اساس موارد فوق می‌توان یک جمع‌بندی طبقه‌بندی شده و سلسله مراتبی از معیارهای کیفیت فضاهای باز را به شرح ذیل ارائه نمود:

- اجتماعی و فرهنگی (هویت اجتماعی - فرهنگی، زیست پذیری اجتماعی، ایمنی و امنیت، تنوع اجتماعی و ...)
- زیست محیطی (ارتقاء محیط زیست، پیوند با طبیعت، انعطاف پذیری با طبیعت و.....)
- کالبدی - زیباشناسی (آسایش بصری، خوانایی کالبدی و.....)
- عملکردی (سر زندگی، زیست پذیری فعالیت و.....)

معیارهای کیفیت فضاهای باز

معیارهای اجتماعی - فرهنگی

مؤلفه‌های اجتماعی فرهنگی به بررسی آثار و پیامدهای اجتماعی و فرهنگی فضاهای باز در زندگی روزمره افراد می‌پردازد. معیارهای مشروحه زیر را می‌توان از جمله مهمترین شاخصه‌های اجتماعی - فرهنگی در فرآیند شکل‌گیری فضاهای باز به شمار آورد.

هویت فضا

هویت فضا، برآیند هویت‌های عملکردی، کالبدی، محیطی و فرهنگی و معنایی آن است. (توجه به زمینه) نکته قابل ذکر در باب هویت فرهنگی آن است که فضا ویژگی‌هایی کالبدی یا معنایی یا عملکردی را دارا می‌باشد که مردم احساس "این همانی" با آن ویژگی‌ها و در نتیجه با آن فضا نموده و ضمن درک هویت فضا، آن را با هویت خویش هماهنگ و همراه می‌یابند، هویت محیطی با موضوعاتی همچون هماهنگی با محیط طبیعی و بهره‌گیری از مصالح بومی و عناصر طبیعی مشخص مرتبط است. این در حالی است که هویت معنایی، هم خاطره‌های جمعی و تاریخی یک تمدن یا ملتی را جلوه گر می‌نماید و هم اینکه فرمها و اشکال و عملکرد آن یادآور معانی و مفاهیمی هستند که توسط مردم تا حدی قابل درک می‌باشند و بیگانگان یا آنرا درک نمی‌کنند یا اینکه با معانی مورد نظر خود متمایز می‌یابند [12]. برای موفقیت هر فضای کالبدی، پیروی از فرهنگ آن اجتماع ضروری است. همان گونه که فرهنگ بر تک تک جنبه‌های زندگی افراد مؤثر است به همان میزان نیز بر تمام جنبه‌های طراحی محیط مصنوع و فعالیت‌ها نیز مؤثر است. میان محیط بالقوه که در ذهن طراح وجود دارد و با آرمانهای او در آمیخته است و محیط بالفعل، یعنی محیطی که در عمل ساخته شده و مورد بهره‌برداری قرار گرفته است، تفاوت‌های زیادی وجود دارد. هر محیط بالقوه قابلیت تبدیل به محیط بالفعل را نخواهد داشت، مگر اینکه با توجه به شرایط فرهنگی - اجتماعی و محیطی آن منطقه برنامه ریزی شود [13].

زیست‌پذیری اجتماعی

خانه‌های امروزی با امکانات و شرایط زندگی موجود، قابلیت پاسخگویی به بسیاری از نیازمندیهای انسان سنتی ایران را ندارند. بریدن از ارزش‌های حاکم بر جوامع سنتی مبتنی بر ارتباط مستحکم با طبیعت و تعاملات اجتماعی، در دراز مدت منجر به نارضایتی می‌گردد. از یک سو امکانات و شرایط زندگی امروز اجازه‌ی زندگی در خانه‌های ویلایی را به بسیاری از شهروندان نمی‌دهد، از سوی دیگر نیاز به وجود فضایی جهت پاسخگویی به نیازهای تفریحی، ایجاد رابطه مستمر با طبیعت و گسترش بخشی از عملکردهای فضای داخل به خارج ضرورت توجه به فضای باز را تبیین می‌نماید. از منظر دیگر توجه به فضای باز به عنوان محلی برای برقراری اجتماعی و در پی آن افزایش حضور مردم و در نتیجه امنیت اجتماعی ضروری است. و بر این اساس این فضاها نوعی فضای عمومی را در اختیار ساکنین آن محله قرار می‌دهد که نوعی حس تعلق و مالکیت را در بین ساکنین ایجاد می‌کند از نظر جان لنگ فضای باز خصوصی روابط همسایگی را رشد می‌دهد، و روابط اجتماعی محلی موقعیت مناسبی را برای اجتماعی شدن کودکان فراهم می‌آورد [14].

ایمنی و امنیت

واژه "امنیت" در کاربرد عام به معنی رهایی از مخاطرات مختلف است. امنیت با جذب جمعیت و ایجاد جذابیت در فضاهای شهری ارتباط مستقیم دارد و از طرفی حضور مردم به نوعی ضامن برقراری امنیت در فضاهای باز است. برقراری امنیت به عنوان اساسی ترین نیاز انسانی می تواند علاوه بر تأمین نیازهای اصلی (فیزیولوژیک) زمینه ساز تأمین سایر نیازها مانند تعلق، احترام و شکوفایی نیز باشد. درجه امنیت که مردم احساس می کنند، بیشترین اهمیت را در تمایل آنان به حضور در یک محل یا فضا دارد. برای امن ساختن فضاهای شهری این فضاها باید چنان طراحی شوند که طیف وسیعی از اجتماع را که درگیر در فعالیت های متنوعی اند به خود جذب کنند. این حضور تعداد زیادی از مردم با سنین مختلف است که با قدم زدن، نشستن، تماشا کردن، و صمیمیت کردن خود این احساس را القاء می کنند که فضا امن است [15]. برای ایجاد احساس امنیت نسبی در یک محل، عوامل خاصی باید موجود باشند، برخی عوامل که احساس امنیت را تقویت می کنند عبارتند از: محیط باید خوانا و قابل درک باشد، به طوری که استفاده کنندگان و حتی بازدید کنندگان اتفاقی بدانند که در کجای فضاهای داخل آن قرار دارند. و محیط باید اطلاعات کافی برای استفاده کنندگان فراهم آورد تا بتوانند طبیعت فضاهای مجاور را در تمامی جهات درک کنند. از سوی دیگر اگر فضاها صرفاً برای فعالیتی خاص تعریف گردند فقط در ساعات خاصی که آن فعالیت مشخص در آن شکل می گیرد پویا بوده و تحرک دارد و جمعیت را به خود جذب می کند و در بقیه ساعات خالی از جمعیت و خلوت است و حتی می تواند زمینه ناامنی و جرم خیزی را فراهم آورد. باید فعالیت های هم سنخ را تشخیص داد و آنها را در کنار یکدیگر قرار داد تا فضاها حالت پویا و پرتحرک به خود بگیرند. بنابراین فضاهای باز شهری باید چند عملکردی باشند اما در عین حال باید هماهنگی بین فرم و عملکرد و مفهوم آنها وجود داشته باشد تا فضا مفهوم خاص به خود گرفته و از حالت بلا تکلیف خارج شود [11].

تنوع اجتماعی

در واقع پایداری به معنی تنوع، گوناگونی و فراگیر بودن است. جامعه ای بر پایه انحصار تک محصولی، تک نژادی، تک درآمدی و نمی توان پایدار دانست. تنوع اجتماعی می تواند به معنای امکان زندگی برای گروه های گوناگون اجتماعی در کنار یکدیگر باشند، با رعایت این اصل، شرایط کالبدی و فضایی به گونه ای خواهد بود که پاسخگوی نیازهای متنوع بوده و قرار گرفتن در راستای نیازهای جدید از جامعیت برخوردار است. اگر فضایی فقط یک گروه سنی از مردم یا تنها مردمی که به یک فعالیت می پردازند را به خود جذب کند موجب بیگانگی افراد دیگر می شود و به عبارت دیگر جدا کردن کارکردهای محلات مسکونی و مراکز فعالیتها و ساختمانهای عمومی امکان نزدیکی مردم را از بین می برد [15].

معیارهای زیست محیطی در فضاهای باز

ایده پایداری محیطی عبارتست از: باقی گذاردن زمین به بهترین شکل برای نسل آینده، با این تعریف که فعالیت انسان تنها زمانی از نظر محیطی پایدار است که بتواند بدون تقلیل منابع طبیعی یا تنزیل محیط طبیعی اجرا شود.

ارتقاء محیط زیست

یکی از مهم ترین ابعاد طراحی شهری پایدار، طراحی بافت و فضاهای باز شهری با هدف تأمین آسایش شهروندان در مقیاس خرد اقلیم شامل آسایش حرارتی بصری، صوتی، باد و ریخت شناسی شهری است. این رویکرد می تواند با ارتقای کارایی بافت و تسهیل استفاده اجتماعی ساکنان از فضاهای باز شهری به گسترش استفاده از انرژی های تجدید پذیر در محیط شهری نیز منجر شود. بر این اساس بافت و فضاهای باز محله ای را می توان در مقیاس خرد اقلیم به عنوان کوچکترین واحد اجتماعی و کالبدی

شهری مورد ارزیابی زیست محیطی قرار داد. غفلت از طراحی زیست محیطی در مقیاس خرد اقلیم آثار نامطلوب بسیاری داشته است که نمونه آن عدم کارایی بافت های جدید شهری وعدم رضایت شهروندان از محیط زیست شهری است. سازگاری محیطی در فضاهای باز شهری و میزان استفاده بهروران از انرژی های تجدیدپذیر نظیر باد، نور و گرمای آفتاب و فضای سبز را افزایش میدهد، از این رو طراحی فضاهای باز شهری امکان استفاده بیشتر از انرژی های تجدید پذیر محیطی، کنترل اصوات، بو و رایحه محیطی و همچنین کوران مطلوب هوا را فراهم خواهد آورد و می تواند به پایداری و ارتقاء کیفیت زیست محیطی در فضاهای شهری منجر شود.

پیوند با طبیعت

فضای سبز یکی از مهمترین عناصر تشکیل دهنده فضای باز شمرده می شود که هم دارای بازدهی اجتماعی و هم دربردارنده بازدهی اکولوژیکی می باشد، بطوریکه فضای سبز شهری به عنوان بخشی از فضای باز شهری، عامل اصلی در ساختار سیمای شهری، بهبود شرایط اکولوژیکی، گذراندن اوقات فراغت و تفریح محسوب می شوند، تا از این طریق بر کیفیت محیط زیست شهری بیفزایند. امروزه جامعه شناسان، روان شناسان و پزشکان بر این باورند که فضاهای سبز علاوه بر تأمین بهداشت محیط مسکونی، نقش مثبت در سلامتی شهروندان به عهده دارند. کارکردهای زیست محیطی فضای سبز در شهرها عبارتند از: کاهش آلودگی های هوا، کاهش آلودگی صدا، تولید اکسیژن، کنترل تشعشعات و بازتاب نور، کنترل باد، زیبا آفرینی، ایجاد سایه و چشم انداز و تلطیف هواست. با قرار گیری در اینگونه فضاها، انگیزه زندگی کردن افزایش و متعاقب آن کرائی و راندمان عملکردی افراد نیز افزایش می یابد. از سوی دیگر می توان گفت هدف اصلی در طراحی فضای سبز، دستیابی به آثار اجتماعی و روانی آن در هر چه نزدیک کردن انسان و طبیعت به یکدیگر است. هر چند از کارکرد فضای باز در ساخت کالبدی شهر و کارکرد زیست محیطی آن نیز می توان انتظار بازدهی اجتماعی و روانی داشت.

معیارهای کالبدی - زیبا شناسی

یکی از رسالت های طراحان و معماران خلق رابطه ی متناسب بین انسانها و کالبد اطرافشان است. برای نیل به این هدف خالقان فضا باید درک صحیحی از رفتار انسان در محیط های متفاوت داشته باشند، به نحوی که پیوند انسان و مکان را قوی تر سازند. فضاهای باز بین اعضای اجتماع و محیط پیرامون رابطه مستحکمی برقرار می کند به این ترتیب شهر را قابل سکونت تر و تحمل پذیرتر می کند. فضاهای باز از جمله فضاهایی هستند که حس مکان اجتماعی را القا می کنند، به آدمی اجازه می دهند که از دیگران بیاموزد، فرصتی پدید می آورد که ارزش های فردی و اجتماعی خود را بروز دهد، رشد معنوی خود را ارتقا بخشد، به طور کلی فضای باز به استفاده کننده گانش این امکان را می دهد که احساس آزادی و استقلال کنند، که در فضای خانه و محیط کار چنین چیزی امکان ندارد.

آسایش بصری

امروزه آسایش بصری از مؤلفه های بسیار مهم و اساسی محیط های انسان ساخت بویژه در فضاهای باز به شمار می رود. و همانطور که محیط داخلی انسان (خانه) بایستی از زیبایی برخوردار باشد محیط بیرونی (شهر) نیز باید زیبا و دارای کیفیت بصری مناسب (با در نظر گرفتن مقیاس انسانی و ایجاد تناسبات بصری گوناگون) باشد بنابراین اهمیت بررسی موضوع آسایش بصری و نقش کیفیت های محیطی در ارتقای و بهبود منظر شهری آشکار می گردد. ابعاد مختلف مؤلفه های آسایش بصری و تأثیر آن بر

فضاهای باز و با تأکید بر عناصر چون روشنایی، رنگ، کیفیت محیطی بدنه‌های اطراف فضای باز، دسترسی و توجه به نحوه استقرار میلمان در فضاهای باز، طراحی کفسازی با توجه به نوع فضا (مکتب و یا حرکتی) و غیره پرداخته است .
- مؤلفه‌های شاخص آسایش بصری شامل محورهای زیر می‌باشد.
- آلودگی نمادی (اطلاعات محیطی و خوانایی)، آلودگی دیداری (اغتشاش بصری)، آلودگی رنگ (کاربرد نامطلوب رنگ در فضاهای باز)، آلودگی نور (تاریکی) [16].

خوانایی کالبدی

خوانایی فضاهای باز از جمله معیارهای هویت و پایداری فضاهای باز به شمار می‌رود. فضاهای باز می‌توانند از ساختاری قابل درک برخوردار باشند. برای مثال، گم شدن و گیج شدن انسان در فضاهای باز به ویژه غریبه‌ها، تجربه ای منفی به شمار می‌رود. برای تحقق این منظور، نشانه‌ها می‌توانند با هدف جهت یابی و هدایت کننده، عناصر بسیار مهم در خوانایی فضاهای باز محسوب شوند. این نشانه‌ها می‌توانند در قالب المانهای خاص و منحصر بفرد، مناظر ویژه، فضاهای خاص مثل فضای بازی بچه‌ها و..... باشند. دسترسی فیزیکی متنوع، با اولویت قرار دادن پیاده ضمن دور نگه داشتن سواره از مناطق حساس (فضای بازی کودکان، مکان قرارگیری وسائل ورزشی و...)، هویت (حس مکان - حفظ شخصیت)، دوام و پایداری کالبدی و زیست‌پذیری کالبدی، تناسب تجهیزات، تناسب توسعه با امکانات و محدودیتها.

معیارهای عملکردی

سر زندگی

حیات و زندگی فردی در میان جمع معنی می‌یابد و آنچه به یک فضا زندگی می‌بخشد مردم و حضور فعال پر شور و نشاط آنها در فضا است. انسان به عنوان یک موجود اجتماعی نیاز به شناور شدن در دریای جمعیت دارد. از سوی دیگر با توجه به تصویر ذهنی شهروندان از فضاهای شهری، فضایی سر زنده است که پر از جنب و جوش، پر از رویداد، دارای زندگی و هیجان و پاسخگوی توقعات ذهنی شهروندان باشد. به منظور درگیر کردن شهروندان در حیات اجتماعی و تضمین حضور گروه‌های اجتماعی متنوع در فضا، ایجاد تنوع در کارکردها، فعالیت‌ها، زمان استفاده از فضا و گروه‌های مخاطب فضا می‌تواند مؤثر باشد [11].

سر زندگی را می‌توان از طریق وجود فضاهای باز مناسب، با فراهم نمودن زمینه جذب افراد از طریق عناصر و عوامل جذب کننده و سپس نگه داشتن آنها در فضا بطوریکه برای ماندن در فضا دچار مشکل نباشند، به عبارت دیگر به گونه‌ای باشد که مردم بیایند و بمانند و در کمال رضایت بسر برند. بنابراین می‌توان جذابیت و رضایت را به عنوان ملزومات اولیه سر زندگی در فضاهای باز در نظر گرفت. فضایی سرزنده است که در دامنه وسیعی از روز، انواع افراد به اختیار و نه از روی اجبار به آنجا آمده و لحظاتی را در فضا سپری نمایند، برای فراهم بودن زمینه جذب افراد به فضای باز و سپس نگه داشتن آنها در فضا باید نخست آنها عناصر و عوامل جذب کننده موجود باشد و همچنین مردم برای ماندن در فضا دچار مشکل نبوده و در کمال رضایت به سر برند. از ویژگی‌های اصلی این فضاها طبیعت‌گرا بودن و توجه به خواست و نیازهای کودکان می‌باشد، زیرا یادگیری کودک از محیط پیرامون از طریق آزادی حرکت کودکان در محیطی به دور از خطرات سواره و دیگر مخاطرات جامعه مدرن محقق می‌گردد. طراحی این فضاها باید در جهت کمک به کودکان برای شناخت مفاهیم و کارکردها و روابط از طریق ارتباط بین آموخته‌های پیشین و تجارب فعلی آنها باشد. زیرا کودکان در چنین محیطی کم کم مجموعه ای از اطلاعات و معلومات را که بر پایه آموخته‌های قبلی آنها شکل گرفته

است سازمان خواهند داد که خود اساس دانسته‌های آتی کودک را پایه ریزی خواهد کرد. کیفیت فضای بازی از نظر بازی پذیری، مشوق بازی بودن، امنیت و ایمنی نیز باید در طراحی مورد توجه قرار گیرد امنیت کودکان می‌تواند از طریق نظارت مستقیم والدین و تسلط آنها بر کودکان پذیر باشد. لازم است در مکانیابی و طرح استقرار، تمهیداتی لازم برای قابلیت نظارت و اشراف والدین پیش بینی گردد.

بررسی نمونه‌های مورد مطالعه با استفاده از معیارهای فضاهای باز

همانطور که قبلاً ذکر گردید عواملی زیادی در پایداری و کیفیت بخشی به محیط‌های زندگی شهروندان مؤثر می‌باشد، فضاهای باز و طبیعی، میدانها، پارکها، فضاهای سبز، پیاده روها و... در بین عوامل مذکور، در این تحقیق تأثیر فضای باز با توجه به معیارهای مشخص، بر سطح کیفیت زندگی، بررسی شده و اطلاعات لازم از طریق پرسشنامه و مطالعات میدانی، مصاحبه، مشاهده، عکسبرداری و نظرسنجی از ساکنان و بهره‌وران که ارتباط عملکردی خاصی با مکان دارند به انجام رسید.

شناخت محدوده و نمونه مورد مطالعه

نمونه مورد پژوهش حاضر، مجتمع مسکونی آزادی است که در منطقه دو شهرداری کرمانشاه قرار گرفته، منطقه دو، تقریباً در یک دوره تاریخی (دهه 1370) محل احداث مجتمع‌های مسکونی چهار طبقه بوده است که از جمله آنها می‌توان به آپارتمان آزادی، اشاره کرد. مجتمع مسکونی آزادی واقع در فرهنگیان فاز یک، می‌باشد، این مجتمع در سال 1374 توسط شرکت سر مایه گذاری مسکن آغاز شده و در سال 1379 مورد بهره برداری قرار گرفته است. مشخصات کلی آن در جدول 4 آمده است.

جدول شماره 4- مشخصات کلی نمونه مورد مطالعه

ردیف	ویژگی مورد بررسی	مجتمع مسکونی آزادی
1	جمعیت ساکن	600-800
2	تعداد بلوکها	29
3	سطح اشغال	34168 مترمربع
4	تراکم ناخالص ساختمانی	500 نفر در هکتار
5	تراکم ساختمانی	150٪
6	ضریب فضای باز	40٪

روش تحقیق

یک پیمایش میدانی در مجتمع مسکونی آزادی انجام شد. انتخاب مجتمع آزادی به علت داشتن فضای باز تقریباً طراحی شده می‌باشد. با توجه به معیارهای طراحی فضاهای باز به عنوان ارزیابی کیفی فضای باز مجتمع قرار گرفت. شاخص‌های فرعی هر معیار در مجتمع امتیاز دهی شدند و هر شاخص فرعی به عنوان متغیر فاصله ای امتیازی بین صفر تا بیست را به خود اختصاص داد. در نهایت نتایج امتیازات شاخص‌ها به صورت مقایسه ای مورد تحلیل قرار گرفت.

ارزیابی مجتمع مسکونی آزادی بر اساس معیار اجتماعی و فرهنگی

این تحقیق واجد یک ویژگی پژوهشی بوده و نتایج آن، اطلاعات قابل توجهی درباره تأثیر فضاهای باز بروی سطح کیفیت زندگی در بردارد. برای بدست آوردن اطلاعات مربوط به معیارهای اجتماعی و فرهنگی از نمونه‌های آماری سؤال شده که "چه معیارهای اجتماعی و فرهنگی برای داشتن یک فضای باز مفید لازم است؟" و پاسخ نتایج زیر را حاصل کرد: داشتن آرامش، رهایی از دغدغه‌های روزمره، ملاقات با همسایگان و آشنایان، بودن در کنار فرزندان، تفکر و تعمق، داشتن امنیت و ایمنی، داشتن فضای تجمع برای مراسم خاص، داشتن فضای با هویت، تحلیل پاسخ‌ها نشان داد "روابط همسایگی" فضای باز مجتمع تأثیر مثبت بسیار بالایی بروی روابط همسایگی آنها گذاشته، و 8٪ امتیاز را به خود اختصاص داده است. گرچه این نتیجه تعجب آور نیست زیرا امکان صحبت کردن و نشستن به عنوان فعالیت اصلی فضاهای باز، بطور ویژه ای حائز اهمیت است. و همچنین داشتن "امنیت و ایمنی" که این مورد نیز 80٪ امتیاز را به خود اختصاص آنها داده و امنیت فضا باعث امکان حضور فردی و یا جمعی برای همه و در کلیه ساعات شبانه روز را فراهم می آورد. مورد بعدی از نتیجه حاصل از بررسی پرسش‌های مربوط به این بخش "توجه به هویت محیطی و فرهنگ" با (60٪)، "حس تعلق به فضا" دیدن استفاده کنندگان دائمی در فضا که باعث بهتر شدن روابط همسایگی و تعاملات بیشتر آنان می‌شود و به فضا رونق و شادابی خاصی می‌دهد، 60٪ امتیاز را به خود اختصاص داده است (جدول 5).

جدول 5- معیارهای اجتماعی - فرهنگی

امتیاز	اجتماعی - فرهنگی
16	تأثیر فضای باز بروی روابط همسایگی
16	امنیت فضای باز برای تمامی فعالیتها
12	توجه به هویت محیطی و فرهنگی
12	دلبستگی به فضای باز محله
10	تنوع اجتماعی
66	جمع امتیاز

ارزیابی مجتمع مسکونی آزادی بر اساس معیار زیست محیطی

برای بدست آوردن اطلاعات مربوط به معیارهای زیست محیطی از نمونه‌های آماری سؤال شد که: "معیارهای زیست محیطی مورد توجه استفاده کنندگان از فضا کدامند؟" پاسخ نتایج تحقیق این بخش شامل: فضای سبز، حفاظت از محیط زیست و استفاده از هوای سالم در فصول مختلف سال، جلوگیری از آلودگی هوا، در مجتمع آزادی وجود فضای سبز که 90٪ امتیاز را به خود اختصاص داده است یکی از ویژگی‌های این مجتمع به شمار می‌آید به گونه ای که فضای سبز مجتمع توانسته به هر دو بعد نیازهای تفریحی و نیازهای روحی (معنوی) افراد پاسخگو باشد. شاخص‌های دیگر مانند "کاهش آلودگی صدا هوا" (85٪) "حفظ محیط زیست" (70٪) "داشتن سایه در تابستان" و "استفاده از گرمای آفتاب در زمستان" "کوران هوا" به ترتیب در رده‌های بعدی به لحاظ امتیاز قرار گرفته‌اند. موارد اول بیانگر نیاز به بودن با طبیعت است. این نیاز زمانی محسوس می‌شود که انسان مجبور باشد برای مدتی با افراد و یا فضاهای پر از ازدحام شهری در تماس باشد (جدول 6).

جدول (6) معیارهای زیست محیطی

امتیاز	زیست محیطی
18	بهره بردن از فضای سبز
17	جلوگیری از آلودگی های زیست محیطی
16	حفظ محیط زیست
17	استفاده از فضا در فصول مختلف سال
68	جمع امتیاز

ارزیابی مجتمع مسکونی آزادی بر اساس معیار کالبدی-زیبا شناختی

یکی دیگر از سئوال‌های مطرح شده در این تحقیق بررسی "معیارهای کالبدی - زیباشناختی مؤثر بر فضاهای باز؟" پاسخ‌ها شامل: تنوع کالبدی، تنوع بصری، فضا سازی زیبا، نظم و پاکیزگی، نگهداری و مراقبت از فضای باز. "خوانایی کالبدی فضا" در مجتمع آزادی فضا کاملاً واضح و مشخص می‌باشد، در واقع فاقد هر گونه فضای مبهم و پیچیده باشد که عاملی برای امنیت فضای باز مجتمع نیز محسوب می‌شود. مردم امکاناتی که فضای باز در اختیار آنها قرار داده را می‌توانند براحتی درک کنند و بهره ببرند. از موارد دیگر ذکر شده، "وجود تجهیزات مناسب برای فعالیتهای مشخص" فراهم سازی تجهیزات و مبلمان مناسب، زیبایی و جذابیت بصری را نیز به همراه دارد. در مجتمع آزادی حدود (70٪) جوابگوی نیاز ساکنین بوده. "عدم وجو آلودگی های بصری" (60٪) نظم و پاکیزگی فضای باز، نبود فعالیتهای مزاحم و نگهداری از فضا، از مواردی است که در مجتمع آزادی (60٪) رعایت شده که باعث به وجود آمدن امنیت در فضا شده و همچنین عاملی است برای فعال بودن تمام فضاها. "دسترسی آسان" که نشان دهنده این مطلب است که بعد مسافتی فضاهای باز بسیار حائز اهمیت است. فضای باز در مجتمع آزادی با توجه به ساکن بودن تعداد زیادی افراد مسن در مجتمع، و نیاز آنها به دسترسی آسان به فضای باز و محیطی امن برای کودکان بسیار ارزشمند می‌باشد، ولی جوابگوی نیازهای سنین مختلف با فعالیتهای متفاوت نمی‌باشد. دسترسی پیاده، باید به گونه‌ای باشد که فضای باز نه تنها برای افراد پیاده قابل استفاده باشد بلکه جذابیت نیز داشته باشد، در مورد "دسترسی پیاده" بخصوص افراد مسن و کودکان نیاز به فضای ایمنی دارند تا بتوانند مسیر را براحتی طی نمایند. در مجتمع آزادی این موضوع در نظر گرفته شده و کاملاً مسیر پیاده از طریق جدول بندی و باغچه بندی تفکیک شده که باعث زیبایی و تنوع در فضای محوطه گردید. فضاهای باز در محیط های شهری، تأثیرات خوبی بر محیط از جنبه بصری و سیمای شهری دارند، از مهمترین این اثرات را می‌توان از نقطه نظر تأمین چشم انداز مناسب، هماهنگی با زمینه، خط آسمان و وجود فضای سبز بر منظر شهری بررسی نمود. در مجتمع آزادی وجود فضای سبز بسیار زیبا در اطراف محوطه و داخل مجتمع چشم انداز زیبایی را برای ساکنین محلی تأمین نموده است (جدول 7).

امتیاز	جدول 7 کلیه پاره‌های یک‌کالبدی - زیباشناختی
16	خوانایی کالبدی
14	امکانات و تجهیزات مناسب
12	عدم آلودگیهای بصری
17	نظم و پاکیزگی، نگهداری و مراقبت از فضا
10	دسترسی به فضای باز
69	جمع امتیاز

ارزیابی مجتمع مسکونی آزادی بر اساس معیار عملکردی

یکی دیگر معیارهای فضاهای باز که در مورد آن سؤال شد: "معیارهای عملکردی" پاسخ‌ها شامل: تنوع عملکرد، سرزندگی، سازگاری فضاها با یکدیگر. در مجتمع آزادی "سرزندگی" (85٪) امتیاز را به خود اختصاص داد و دلایل دیگر مانند "تناسب و سازگاری عملکرد فضاها با یکدیگر" (50٪) مثل دور نگه داشتن مسیر سواره از فضای بازی کودکان. و "تناسب عملکرد با کالبد" (65٪) و همچنین از نظر عملکردی، فضا توانایی پاسخگویی به فعالیتهای مختلف برای تمامی گروه‌های اجتماعی را داشته باشد. در مجتمع آزادی به علت محدود بودن مساحت در نظر گرفته شده برای فضای باز پاسخگوی نیازهای تمامی ساکنین نمی‌باشد. به طور کلی در مجتمع آزادی طرحی که برای فضاهای باز تعریف و مفهوم و کارکرد ویژه ای مثل فضای تجمع عمومی، محل بازی کودکان، مسیرهای پیاده، دوچرخه، باغچه عمومی و..... تعریف شده و از اهمیت خاصی برخوردار می‌باشد.

با ارزیابی امتیاز جدولها می‌توان به این نتیجه رسید که در مجتمع آزادی از نظر داشتن محیط سر سبز و شاداب بالاترین امتیاز را داشته و از این جهت که دارای فضاهای تعریف شده برای تعاملات اجتماعی می‌باشد معیار اجتماعی نیز نسبت به دیگر معیارها امتیاز بالایی را داشته است (جدول 8).

جدول 8- معیارهای عملکردی

امتیاز	عملکردی
17	سرزندگی
15	تنوع کارکرد فضاها
10	سازگاری و تناسب فضاها با یکدیگر
13	تناسب فعالیتهای با کالبد
10	دسترسی صحیح به کلیه فعالیتهای
65	جمع امتیاز

نتیجه گیری

فضاهای باز به عنوان یکی از محیط‌های کالبدی در ارائه خدمات زیست محیطی و تفریحی، اجتماعی و اقتصادی به بافت پیرامون خود نقش اساسی در توسعه پایدار شهری را دارند. احساسات مثبت شکل گرفته در فضاهای باز بعنوان عامل بسیار مهمی در بهبود سلامتی مردم قلمداد شده و فواید مستقیمی چون ایجاد آرامش روحی و روانی، تاثیرات مثبت در روابط اجتماعی، و یک ارتباط معنوی با دنیای غیر مادی را دربر دارد که همه این فواید بر کیفیت زندگی مردم که یک جزء اساسی از توسعه پایدار است تاثیر دارد. برنامه ریزی و طراحی آنها به منظور تبدیل شدن به نقاط قوت و اندام‌های مرکب محیط، به عنوان راهکاری در جهان ارائه شده است بر این اساس طراحان باید سعی در خلق فضاهایی نمایند که با ایجاد نظم، حریم و سلسله مراتب، الگوی درستی از ترکیب فضاهای باز و بسته بوجود آورند که علاوه بر تأمین امنیت و پاسخگویی به مسائل معماری و اقلیمی، به فضا معنا و هویتی خاص بخشد و به صورت الگویی در توسعه جامعه شهری تلقی شود، در واقع می‌توان با حضور و نقش آفرینی فضاهای باز در ساختار و بستر شهردر راستای پایداری گام برداشت.

لازم است مطابق با رویکرد فضاهای باز همراه با نقش آفرینی آنها، با حفظ مؤلفه‌های توسعه پایدار در تمامی ابعاد به راهکارهای زیرتوجه داشت:

توجه به بستر و زمینه طرح (طراحی زمینه گرا) و امکان بازتاب ویژگی‌ها و توانمندیهای سایت و محیط پیرامونی در طرح، تعیین مرز و حریم ساخت و ساز و عدم مالکیت خصوصی و تعلق این فضاها به عموم مردم، باز تعریف فضاهای پیاده محور در داخل فضای باز در جهت فراهم سازی یکی از زمینه‌های توسعه پایدار(فضای پیاده به عنوان عرصه عمومی برای وقوع تعاملات اجتماعی، یاسی، فرهنگی، ایجادخاطره و بیان احساسات جمعی)، حاکم بودن پیاده برسواره در فضاهای باز، مشارکت شهروندان و عموم مردم در فرآیند طراحی و اجرا فضاهای باز(طراحی تعاملی - ادراکی-پایدار)، ایجاد زمینه‌های مشارکت مردم در تصمیم گیری و مدیریت فضای باز، تمهیداتی جهت بهداشت فضا و وجود افراد پاسخگو جهت نگهداری فضا، تأمین قلمرو، امنیت، ساختار منسجم، تداوم، خوانایی و قابل پیش بینی بودن فضا، قابلیت دسترسی به مکان به لحاظ بصری و کالبدی، و امکان دسترسی آسان و تداوم حرکت در آن، پیش بینی ورودی‌های مناسب و نیز پارکینگ‌های ماشین و دوچرخه، بکار بردن تنوع فعالیتی در فضاهای باز برای کاربران گوناگون و حمایت از آنها (کودکان، زنان، سالمندان و.....)، جهت گیری و تعریف مطلوب فضای باز جهت خوانایی و درک صحیح کاربران از موقعیت خود در مکان، تقویت حس هویت مکان، ایجاد امنیت در فضا از طریق کنترل فضا و خیابانهای اطراف، حمایت در برابر شرایط نامطلوب اقلیمی (پیش بینی سایه بان، آسایش دما، تهویه طبیعی و.....)، امکان استراحت، تجارب خوشایند و سلامت افراد، در دسترس بودن قرارگاه‌ها و مکانهایی که قابلیت مشارکت اجتماعی را مورد تأکید قرار می‌دهد، توجه به نیازها و توقعات برگرفته از ارزشهای فرهنگی و اجتماعی استفاده کنندگان

مراجع

- [1] توکلی، ن، عملکرد محیط های سبز و طبیعی در ارتقاء سلامت روحی روانی انسان، هویت شهر، شماره 13، دانشگاه علوم و تحقیقات تهران 1392.
- [2] صرافی، م، شهر پایدار چیست، دوفصلنامه مدیریت و برنامه ریزی شهری، شماره 4، 1379.
- [3] تقی زاده، م، فرهنگ اسلامی و توسعه پایدار شهری، دوفصلنامه مدیریت و برنامه ریزی شهری، شماره 1، 1379.
- [4] سلطانی، ع، نامداریان، احمدعلی، بررسی تاثیر نیروهای مختلف در شکل گیری فضای شهری، هویت شهر، شماره 7، دانشگاه علوم تحقیقات تهران، 1389.
- [5] چرخچیان، م، تحلیل فضای شهری، جزوه دانشگاه پیام نور
- [6] لینچ، ک، تئوری شکل شهر، ترجمه حسین بحرینی، تهران، دانشگاه تهران، 1381.
- [7] بنتلیو دیگران، محیط های پاسخده، ترجمه مصطفی بهزادفر، تهران، دانشگاه علم و صنعت ایران، 1382.
- [8] گلکار، ک، مؤلفه های سازنده کیفیت طراحی شهری، فصلنامه صفا، شماره 32، 1379.
- [9] وزارت مسکن و شهرسازی، طرح جامع ساماندهی تهران، جلد 10، مهندسين مشاور آتک، تهران، 1367.
- [10] بهزاد فر، ف، مبانی طراحی فضاهای باز نواحی مسکونی در تناسب با شرایط جسمی و روانی کودکان، تهران، نشر مرکز تحقیقات و مسکن تهران، 1380.
- [11] پاکزاد، ج، راهنمای طراحی فضای شهری در ایران، تهران، شرکت طرح و نشر پیام سیما، 1385.
- [12] نقی زاده، م، تأملی در روند دگرگونی میدان در شهرهای ایران، نشریه هنرهای زیبا، شماره 25، تهران، 1385.
- [13] مدنی پور، ع، (1384)، "طراحی فضای شهری، نگرشی به فرآیندی اجتماعی مکانی"، ترجمه فرهاد مرتضایی، تهران، شرکت پردازش و برنامه ریزی شهری تهران
- [14] لنگ، ج، عینی فرع، آفرینش نظریه های معماری (نقش علوم رفتاری در طراحی محیطی)، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، 1388.
- [15] تنکابنی، ب، انطباق فضاهای زیستی با اصول توسعه پایدار شهری، پایان نامه کارشناسی ارشد، قزوین، دانشگاه بین المللی امام خمینی (ره)، 1389.